

การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้

The Integration of Sappāya Dhamma Principles for the Management of Learning Resources

ธนิดา พูลเจริญ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Thanida Pooljarain
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
E-mail: thanidapooljarain@gmail.com

Received: 21 October 2024; Revised: 13 November 2024; Accepted: 15 November 2024
© The Author(s) 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอการบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้ อันเป็นการบริหารแหล่งการเรียนรู้ โดยกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักวิธีการแสวงหาความรู้ ส่งเสริมให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างมีคุณค่าและเกิดผลโดยตรงต่อตัวผู้เรียน การพัฒนาและส่งเสริมให้มีแหล่งการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดกระบวนการเรียนรู้และสาระที่กำหนดไว้ในหลักสูตรสถานศึกษา โดยมุ่งเน้นไปที่การจัดให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ จากแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลายในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในและนอกโรงเรียน เพื่อเน้นส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีนิสัยรักการอ่าน และแสวงหาความรู้และการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์อันที่ประกอบไปด้วย 1) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง 2) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง 3) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และ 4) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง สามารถนำมาบูรณาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือหลักสัปปายะธรรม 7 ประการ ได้แก่ 1) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่อาศัย 2) โคจรสัปปายะ สถานที่แห่งนั้นมีทางโคจร 3) ภัตตสัปปายะ การสนทนา พูดคุยการฟัง 4) บุคคลสัปปายะ บุคคลที่อยู่ร่วมกัน 5) โภชนสัปปายะ อาหารที่บริโภคน 6) อุตุสสัปปายะ ฤดูอันเป็นที่สบาย และ 7) อิริยาปถสัปปายะ อิริยาบถอันเป็นที่สบาย เพื่อให้สถานศึกษาบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ในการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล ให้ก่อเกิดความเจริญรุ่งเรืองอย่างมั่นคงและยั่งยืนสืบไป

คำสำคัญ: แหล่งการเรียนรู้; สัปปายะธรรม; การบูรณาการ

Abstract

This article presents the integration of Sappāya Dhamma principles for the management of learning resources, aiming to encourage learners to develop methods for seeking knowledge, promote meaningful and impactful learning, and directly benefit the learners. The development and enhancement of learning resources are considered an integral part of the educational process and curriculum framework, emphasizing opportunities for students to learn from diverse sources both inside and outside the school. The framework includes four types of learning resources: (1) real-life learning environments, (2) reference and study-based learning

resources, (3) human-based learning resources, and (4) real-world situational learning resources. These are integrated with the Sappāya Dhamma principles in Buddhism, which comprise seven aspects: (1) Āvāsa-Sappāya (suitable living environment), (2) Gocara-Sappāya (appropriate surroundings or paths), (3) Bhassa-Sappāya (constructive communication and listening), (4) Puggala-Sappāya (suitable companions), (5) Bhojana-Sappāya (appropriate food), (6) Utu-Sappāya (favorable climate), and (7) Iriyāpatha-Sappāya (comfortable postures and movement). The aim is for educational institutions to efficiently manage learning resources to enhance teaching and learning, fostering sustainable growth and long-term prosperity.

Keyword: learning resources, Sappāya-dhamma, Integration

1. บทนำ

แหล่งการเรียนรู้ (Aelng Kannianu) เป็นเครื่องมือที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนได้ และสามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักวิธีการแสวงหาความรู้ ส่งเสริมให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างมีคุณค่าและเกิดผลโดยตรงต่อตัวผู้เรียน การพัฒนาและส่งเสริมให้มีแหล่งการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดกระบวนการเรียนรู้และสาระที่กำหนดไว้ในหลักสูตรสถานศึกษา โดยมุ่งเน้นไปที่การจัดให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ จากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายในรูปแบบต่างๆ ทั้งในและนอกโรงเรียน (อนุสรฯ ขัตติยะ, 2559) นอกจากแหล่งการเรียนรู้ในสถานศึกษาที่ต้องจัดเพื่อส่งเสริมพัฒนาผู้เรียนแล้วยังมีสำนักงานอุทยานการเรียนรู้ (องค์การมหาชน) ที่ได้จัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ขึ้นตามนโยบายสังคมและคุณภาพชีวิต ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2547 เพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เน้นส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีนิสัยรักการอ่าน และแสวงหาความรู้และการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ รวมทั้งสามารถสร้างนวัตกรรม ผลผลิต หรือชิ้นงานจากการผสมผสานด้านศิลปวัฒนธรรม ค่านิยมหรือวิถีชีวิต นวัตกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ในรูปแบบที่หลากหลาย (อุทยานการเรียนรู้ TK park, 2567)

ในทางพระพุทธศาสนามีหลักพุทธธรรมที่สามารถส่งเสริมการบริหารแหล่งเรียนรู้ที่ควรนำมาบูรณาการในองค์กรสถานศึกษา อันได้แก่ หลักสัปปายะธรรม สภาพที่เอื้อ สิ่งที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่เกี่ยวข้องอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต สิ่งที่เหมาะสม อันเกี่ยวเนื่องในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย มีด้วยกัน 7 ประการ ประกอบด้วย 1) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่อันเหมาะสม ปลอดภัย 2) โจรสัปปายะ แหล่งอาหารอันวย ที่เที่ยวบริโภคที่พาสบาย 3) ภัตตสัปปายะ การพูดคุยที่เหมาะสม ข่าวดสาร และสื่อสารที่เอื้อปัญญา 4) บุคคลสัปปายะ บุคคลที่ถุกกันเหมาะสม ไม่มีคนร้ายมีแต่ผู้ทรงคุณธรรมทรงภูมิปัญญา 5) โภชนสัปปายะ อาหารที่เหมาะสม เกี่ยวข้องต่อสุขภาพ 6) อุตสัปปายะ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ไม่หนาวไป ร้อนไป 7) อิริยาปถสัปปายะ อิริยาปถที่เหมาะสม การเคลื่อนไหวที่พอดี อิริยาบถสมดุล ซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับกระบวนการบริหารแหล่งเรียนรู้ที่ดี มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สถานศึกษามีรูปแบบการบริหารแหล่งเรียนรู้ของสถานศึกษาที่ชัดเจนสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนการสอนของครู และนักเรียน ซึ่งส่งผลให้ปัญหาในการบริหารแหล่งเรียนรู้ของสถานศึกษาลดน้อยลง และการบริหารแหล่งเรียนรู้ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บทความนี้จะนำเสนอการบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้

ประกอบด้วยคุณสมบัติตามหลักสัปปายะธรรม 7 ประการ ได้แก่ 1) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่อาศัย 2) โคจรสัปปายะ สถานที่แห่งนั้นมีทางโคจร 3) ภัตตสัปปายะ การสนทนา พุดคุยการฟัง 4) ปุคคลสัปปายะ บุคคลที่อยู่ร่วมกัน 5) โภชนสัปปายะ อาหารที่บริโภคน 6) อุตุสัปปายะ ฤดูอันเป็นที่สบาย และ 7) อิริยาปถสัปปายะ อิริยาบถอันเป็นที่สบาย เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารแหล่งการเรียนรู้บนพื้นฐานของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนการสอนของครู และนักเรียน และสนองต่อการปฏิรูปการศึกษาในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างแท้จริง

2. การบริหารแหล่งการเรียนรู้

ความหมายของแหล่งการเรียนรู้

“แหล่ง” หรือ “ที่รวม” ข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศ และประสบการณ์ ที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ แสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัย ซึ่งนักวิชาการ และนักการศึกษาได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความหมายของแหล่งการเรียนรู้ไว้อย่างหลากหลาย ได้แก่ แหล่งที่มีข้อมูลข่าวสาร ความรู้ที่เข้าไปศึกษาความรู้ ความเข้าใจ และความชำนาญ ส่วนใหญ่จะใช้คำว่า แหล่งความรู้ในชุมชน หรือแหล่งวิทยาการในชุมชน หรือแหล่งทรัพยากรในชุมชน เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมาหรือแม้แต่ปัจจุบัน การจัดแหล่งการเรียนรู้มีวัตถุประสงค์ใช้กับการจัดการศึกษานอกระบบหรือการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นหรือชุมชนต่างๆ ที่ไม่มีโอกาสเข้าศึกษาในระบบโรงเรียนได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ในชุมชน (ปรีชา มาละวรรณโณ, 2552) หรือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางการศึกษาที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้เช่นพิพิธภัณฑ์ โรงมหรสพ ห้องสมุด สวนสาธารณะ เป็นต้น นอกจากนี้รวมถึงบุคคลหรือกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนอีกด้วย (Good, C.V., 1973) หรือแหล่งการเรียนรู้สำหรับโรงเรียนหมายถึง ประชาชน สถานที่ต่าง ๆ และกิจกรรมทั้งหลายที่นำมาใช้ในการเรียนการสอนเพื่อให้นักเรียนเป็นคนดีและทรัพยากรท้องถิ่นอาจจะเรียกว่าแหล่งวิทยาการในท้องถิ่นตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Community resources" หรือ "Local resources" (Blaug, M, 1971) หรือ แหล่งการเรียนรู้ คือ สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวในรูปของบุคคล สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ อาคารสถานที่ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รวมทั้งสถานการณ์ นิทรรศการ และกิจกรรมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ สอดคล้องกับความต้องการและความพร้อมของผู้เรียน การประเมินและการวัดผลการเรียนมีลักษณะเฉพาะ สร้างขึ้นให้เหมาะสมกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นในห้องเรียนหรือนอกห้องเรียน ที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยทำให้นักเรียนสามารถเรียนรู้ตามหลักสูตร ให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียนให้ดียิ่งขึ้น (วินัย หริมเทศ, 2563) หรือสถานที่หรือแหล่งข้อมูลความรู้ทางวิชาการที่มุ่งส่งเสริมและมุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ ใฝ่เรียน และแสวงหาความรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยจากแหล่งการเรียนรู้ภายในและภายนอกห้องเรียน จากแหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่นตามธรรมชาติ หรือจากภูมิปัญญาท้องถิ่นภายในชุมชน เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างกว้างขวางและสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ (จิราภรณ์ ขยัน, 2558)

สรุปได้ว่า ความหมายของแหล่งการเรียนรู้ หมายถึง ศูนย์ความรู้ข้อมูล ข่าวสาร สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัว ในรูปของบุคคล สื่อเทคโนโลยี ที่ตอบสนองการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ (Process of Learning) อันเป็น ทรัพยากรที่ประกอบด้วยสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนเข้าไปศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจ และ ความชำนาญ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยตรงตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของ ผู้เรียนให้ดียิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในโลกปัจจุบันและอนาคต

ความสำคัญของแหล่งการเรียนรู้

แหล่งการเรียนรู้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วย ตนเองได้ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์และการประยุกต์ใช้เพื่อป้องกันและ แก้ไขปัญหา ได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้ อย่างต่อเนื่อง นักการศึกษาได้กล่าวสรุปความสำคัญของแหล่งการเรียนรู้ไว้หลากหลาย ได้แก่ เพื่อส่งเสริม คุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ข้อที่ 1.2 โดยกำหนดความสำคัญของแหล่งการเรียนรู้ไว้ว่า จะต้อง ส่งเสริมสนับสนุนให้สถานศึกษาพัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ แหล่งการเรียนรู้ และสื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้น พื้นฐาน, 2560) หรือ แหล่งการเรียนรู้สามารถสร้างความสนใจ เพิ่มประสบการณ์ เปิดโอกาสให้นักเรียนพัฒนา ความรู้ความสามารถสร้างความผูกพันกับชุมชน เป็นการสร้างลักษณะนิสัยในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง รู้จัก ประสานประโยชน์ในการพึ่งพาตนเอง เป็นการปลูกฝังพัฒนาทรัพยากรบุคคลในการใช้ความสามารถละ สติปัญญาในการทำประโยชน์ให้แก่ท้องถิ่น ผู้สนใจทุกภาคส่วนสามารถเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ประเภทต่าง ๆ ในชุมชนได้ตามอัธยาศัยและประหยัด (ศตวรรษ นิลประพัฒน์, 2558) หรือ เป็นแหล่งที่ตอบสนองต่อการ เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง จากการปฏิบัติจริงของผู้เรียน ตามความสนใจ และความถนัดได้ทุกโอกาสช่วยส่งเสริมให้ ผู้เรียนเกิดการพัฒนาเป็นอย่างตามธรรมชาติ และเต็มตามศักยภาพจากข้อความในพระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติข้างต้น จะเห็นได้ว่า รัฐให้ความสำคัญกับการใช้แหล่งการเรียนรู้ประเภทต่างๆ ในการจัดการศึกษา เป็นอย่างมาก (วินัย หริมเทศ, 2563)

สรุปได้ว่า ความสำคัญของแหล่งการเรียนรู้ คือ สิ่งที่จะช่วยกระตุ้นเสริมสร้างการเรียนรู้และพัฒนาการ ทางความคิดของผู้เรียน ทำให้เกิดความอยากได้ใคร่รู้ แสวงหาวิชาความรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ ได้คิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง อันจะส่งผลให้ผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงขึ้นและมีเจตคติที่ดีต่อเนื้อหาวิชาและ ครูผู้สอน

ประเภทของแหล่งการเรียนรู้

แหล่งการเรียนรู้มีหลากหลาย ซึ่งประกอบไปด้วยสื่อตำราเรียน นวัตกรรมและสื่อการเรียนรู้ที่มี คุณภาพและมาตรฐานและประชาชนสามารถเข้าถึงได้โดยไม่จำกัดเวลา นักวิชาการและหน่วยงานได้จำแนก ประเภทของแหล่งการเรียนรู้ไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งแบ่งตามลักษณะและการจัดแสดงของแหล่งการเรียนรู้ โดยประเภทของแหล่งการเรียนรู้ ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) แหล่งการเรียนรู้ใน โรงเรียน ได้แก่ ห้องสมุดโรงเรียน ห้องหมวดวิชา ห้องสมุดเคลื่อนที่ มุมหนังสือในห้องเรียน ห้องพิพิธภัณฑ์ ห้องมัลติมีเดีย ห้องคอมพิวเตอร์ ห้องอินเทอร์เน็ต ศูนย์วิชาการศูนย์วิทยบริการ ศูนย์โสตทัศนศึกษา ศูนย์สื่อ

การเรียนการสอน ศูนย์พัฒนากิจกรรมการเรียนการสอน สวนพฤกษศาสตร์สวนวรรณคดี สวนสมุนไพร สวนสุขภาพ สวนหนังสือ สวนธรรม ฯลฯ 2) แหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่น เช่น ห้องสมุดประชาชน สวนพฤกษศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ อุทยานวิทยาศาสตร์ ฯลฯ (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์, 2554) หรือ แหล่งการเรียนรู้มี 4 ประเภท คือ 1) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นธรรมชาติ 2) แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล สมาคม 3) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็น สถานที่ สถาบัน หน่วยงานและ 4) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นเทคโนโลยี กิจกรรม วัฒนธรรม และประเพณี เป็นต้น (ศตวรรษ นิลประพัฒน์, 2558) หรืออาจแบ่งแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ 1) ห้องสมุดต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดประชาชน ห้องสมุดวัด ฯลฯ ห้องสมุดเป็นที่รวบรวมความรู้ และให้บริการความรู้แก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยที่มีความสนใจใฝ่หาความรู้ต่าง ๆ ห้องสมุดทุกประเภท ประกอบด้วยกิจกรรม เช่น บริการให้ยืมหนังสือ การจัดนิทรรศการ เป็นต้น 2) เครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน สถานีอนามัย สำนักงานเกษตรอำเภอ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน แหล่งความรู้ที่เป็นธรรมชาติ หรือตามวิถีชาวบ้าน เช่น วนอุทยาน สวนพืชสมุนไพร เป็นต้น 3) สื่อสารมวลชนในปัจจุบันสื่อสารมวลชนรวมทั้งเทคโนโลยีต่าง ๆ มีการพัฒนาตนเองเข้าถึงประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างรวดเร็วเช่นสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ เป็นต้น 4) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น ความรู้ที่สืบทอดกันมาปราชญ์ชาวบ้าน วัฒนธรรม เป็นต้น 5) ครอบครัว ได้แก่ การบอกเล่า การอบรมสั่งสอน การถ่ายทอดอาชีพ การปลูกค่านิยมและ เจตคติ ฯลฯ 6) สถาบันทางสังคม ได้แก่ วัด โรงเรียน หรือสถาบันอื่น ๆ ที่มีลักษณะเดียวกันเป็นที่ถ่ายทอดคุณธรรมและความรู้ในการดำเนินชีวิต เป็นต้น (ครรชิต พุทธิ โกษา, 2554)

สรุปได้ว่า ประเภทของแหล่งการเรียนรู้ เป็นประเภทศูนย์รวมข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์ และความชำนาญ หรือสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัว ในรูปของบุคคล สื่อเทคโนโลยี ที่สามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นรับรู้ได้ และตอบสนองการเรียนรู้ โดยสามารถสรุปตามลักษณะของแหล่งการเรียนรู้ได้ ซึ่งผู้เขียนเรื่องนี้ได้สรุปประเภทของแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 4 ชนิด คือ 1) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง 2) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง 3) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และ 4) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง

3. หลักสัปายะธรรม

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท “ภิกษุทั้งหลาย อายสฺมาสนะที่สังัดเช่นป่าโคนไม้ภูเขาชอกเขาถ้ำป่าช้าดงที่แจ้งกองฟางที่สังัดมีเสียงน้อยมีเสียงอีกทีก็น้อยไม่มีคนสัญจรไปมาไม่มีคนพลุกพล่านเหมาะเป็นที่ลึกลับ ภิกษุทั้งหลายอยู่ป่าอยู่โคนไม้หรืออยู่เรือนว่างนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติมั่นมุ่งเฉพาะกัมมัฏฐาน ภิกษุทั้งหลายย่อมเข้าสู่สนาสนะอันสังัดเช่นป่าโคนไม้ภูเขาชอกเขาถ้ำป่าช้าป่าทึบกลางแจ้งลอมฟางหรืออยู่ป่าอยู่โคนไม้หรืออยู่เรือนว่างนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายให้ตรงดำรงสติให้มั่นปรารภความเพียรเรื่องศีลเรื่องสมาธิเรื่องปัญญาเรื่องวิมุตติเรื่องวิมุตติญาณทัสสนะซึ่งเป็นเรื่องขัดเกลากิเลสอย่างยิ่งเป็นสัปายะแก่ความเป็นไปแห่งจิตเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียวเพื่อคลายกำหนดเพื่อดับเพื่อสงบระงับเพื่อรู้อย่างยิ่งเพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพาน” ในการนิยามความหมายของหลักสัปายะธรรม ได้มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาหลายท่านได้แสดงทัศนะต่าง ๆ ได้แก่ ความสมบูรณ์อันเป็นอุปถัมภ์สามารถทำให้ผู้ที่เป็นวิทยากร และผู้ที่ศึกษาปฏิบัติธรรมสำเร็จผลได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกล

มหาสังฆปริณายก, 2567) หรือสิ่งที่สบายสภาพเอื้อ สิ่งที่เกิดต่อการอยู่ดี และการที่จะพัฒนาชีวิต สิ่งที่เหมาะสมกัน ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต, 2557) หรือสัปปายะว่าหมายถึง สถานที่ที่เหมาะสมแก่การแสวงวิเวก ชาวบ้านก็ให้ความอุปถัมภ์บำรุงด้วย ศรัทธาและเลื่อมใส (พระครูวินัยธมน์ ฐริทตฺโต, 2567) หรือความเหมาะสมสำหรับธรรม ความสะดวกสบายสำหรับการบำเพ็ญ เป็นไปเพื่อจิตตภาวนา เหมาะสมสำหรับการภาวนา (พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2567) หรืออาจกล่าวได้ว่า อาหารเป็นที่สบาย อากาศเป็นที่สบาย เสนาสนะเป็นที่สบาย บุคคลเป็นที่สบาย ธรรมะเป็นที่สบาย ท่านว่าอยู่ได้ มีโอกาสเจริญจิตตภาวนาไปได้สะดวก (พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, 2567) ดังนั้นในการศึกษาสาระสำคัญของหลักสัปปายะธรรม ในแต่ละองค์ประกอบนั้นมีการอธิบายถึงเนื้อหาที่สำคัญของหลักธรรมในข้อนั้น ๆ ดังนี้

1. อาวาสสัปปายะคือ ที่อยู่อาศัย หรือ วัด ราวป่า โคนต้นไม้ สำนักปฏิบัติธรรมกุฏิสงฆ์ อาราม เรือนว่างอันเป็นที่สบาย สงบ ปราศจากผู้คนสัญจรไปมา ไม่ใกล้หนองน้ำ บ่อน้ำหรือแหล่งชุมชนจนเกินไป อันอาจจะเกิดความรำคาญจากการไปมาของผู้คน มีรั้วรอบขอบชิดปลอดภัยต่อความเป็นอยู่ สถานที่ที่มีที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม การเดินทางเปลี่ยนอิริยาบถ

2. โคจรสัปปายะคือ สถานที่แห่งนั้นต้องมีทางโคจร หรือ ทางเดิน ถนนหนทางไปมาได้สะดวก ไม่ใกล้ นัก ไม่ไกลนัก หนทางในการบิณฑบาตไม่ลำบากนัก เหมาะแก่การจาริก อีกทั้งภายในสถานที่ก็ควรมีทางเดิน จงกรมที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม

3. ภัตตสัปปายะคือ การสนทนา พุดคุยการฟัง คือ การสนทนาพุดคุยกันแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติ ได้ฟังสิ่งที่จะทำให้จิตใจเกิดศรัทธา วิริยะ อุสสาหะ ความสงบระงับในการที่จะทำความเพียร หรือมีผู้รู้ เป็นพหูสูตร เป็นครูบาอาจารย์ที่คอยอบรมสั่งสอนกรรมฐานให้ได้รับความรู้ และเป็นอุปการคุณแก่การเจริญกรรมฐานให้ก้าวหน้าได้

4. บุคคลสัปปายะคือ บุคคลที่อยู่ร่วมกัน บุคคลที่ติดต่อคบหา ควรเป็นผู้ตั้งมั่นในศีลธรรม มีความสันโดษ มักน้อยซกจุงแนะนำไปในทางที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเพียร ความสงบ

5. โภชนสัปปายะคือ อาหารที่บริโภคนั้น ควรเป็นอาหารที่สบายต่อความเป็นอยู่ในอัตภาพแห่งตน เมื่อบริโภคเข้าไปแล้วไม่ทำให้เกิดทุกข์เวทนา เช่น ท้องอืด ท้องร่วง ท้องเดิน เป็นอาหารที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายโดยประมาณ โดยไม่ต้องคำนึงถึงรสของอาหารแม้รสจะดีแต่เมื่อทำให้ร่างกายเกิดทุกข์เวทณาก็ควรงดเสีย

6. อุตุสัปปายะ คือ ฤดูอันเป็นที่สบาย หมายถึงอากาศตามฤดูกาล ความร้อน ความเย็นของอากาศ ซึ่งบางสถานที่บางฤดูอาจจะร้อนจัดเกินไป บางฤดูก็หนาวจัดเกินไป หรือกลางวันร้อนจัดกลางคืนหนาวจัด ซึ่งสภาพอากาศเช่นนี้จะทำให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยแก่ร่างกาย จึงต้องเลือกให้เหมาะสมแก่สภาพร่างกายของตน

7. อิริยาบถสัปปายะ คือ อิริยาบถอันเป็นที่สบาย หมายถึงอิริยาบถทั้ง 4 หรือการเคลื่อนไหว ยืน เดิน นั่ง นอน อิริยาบถใดที่ทำให้จิตไม่สงบระงับ ก็แสดงว่าอิริยาบถนั้นไม่สบายไม่เหมาะสม จึงเว้นเสียจากการใช้อิริยาบถนั้น หากเมื่อจำเป็นก็ใช้แต่น้อย

สรุปได้ว่า สัปปายะธรรม เป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลต่อการเรียนรู้ในการพัฒนาชีวิต สิ่งที่เหมาะสมกัน ช่วยสนับสนุนให้เกิดสมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอยเมื่อเข้าไปอาศัย ไปประพฤติปฏิบัติแล้วย่อมรู้สึกสบาย ช่วยส่งเสริม

จิตใจให้สงบเป็นผลดีต่อการทำให้เกิดปัญญา ประกอบด้วยองค์ธรรม 7 ประการ คือ 1) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่อาศัย 2) โจรสัปปายะ สถานที่แห่งนั้นมีทางโจร 3) ภัตตสัปปายะ การสนทนา พุดคุยการฟัง 4) บุคคลสัปปายะ บุคคลที่อยู่ร่วมกัน 5) โภชนสัปปายะ อาหารที่บริโภคน่ากิน 6) อุตุสัปปายะ ฤดูอันเป็นที่สบาย และ 7) อิริยาพลสัปปายะ อิริยาบทอันเป็นที่สบาย ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู่การประพฤติปฏิบัติ การเรียนรู้อย่างแท้จริง

4. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้

ในโลกยุคเก่าที่เราเรียนรู้ผ่านชุดความรู้ (Knowledge) เพียงรูปแบบเดียว ความสามารถหรือความเก่ง (Competence) มักโฟกัสอยู่ที่การศึกษาหาความรู้จากตำราและจดจำชุดความรู้เหล่านั้นได้แม่นยำ ซึ่งถือเป็นการปูพื้นฐานที่ดีสำหรับการเรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง สิ่งสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบัน คือ การสร้างทักษะด้านต่างๆ ที่จำเป็นแก่ผู้เรียนอย่างรอบด้าน ซึ่งทักษะเหล่านั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากการฟังเลคเชอร์เพียงอย่างเดียว ผู้สอนรวมถึงผู้บริหารจึงต้องปรับบทบาทจากการถ่ายทอดความรู้เพียงฝ่ายเดียว มาเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันและสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์จากการเรียนรู้อย่างครบถ้วนรอบด้าน (TKPark, 2567) สถานศึกษาทุกระดับพึงเป็นแหล่งที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ประกอบไปด้วย 1) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง 2) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง 3) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และ 4) แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร ผู้สอนควรพิจารณาและมอบหมายการให้ผู้เรียนอย่างมีคุณภาพ จึงควรจัดสภาพแวดล้อมให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย มีคุณภาพและต้องส่งเสริมให้นักเรียนใช้แหล่งเรียนรู้ให้คุ้มค่า และได้รับประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ให้มากที่สุด โดยนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับโลกยุคปัจจุบัน คือ หลักสัปปายะธรรม อันประกอบไปด้วย

1. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้ ด้านอาวาสสัปปายะ ที่อยู่อาศัย ผู้บริหารสถานศึกษาควรพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริงด้วยการจัดทัศนศึกษาหรือจัดหาหนังสือ ตำรา ภาพถ่าย ภาพวาดที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง รวมถึงผู้เชี่ยวชาญศิลปินพื้นบ้านซึ่งเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และชุมชนแท้ พิธีกรรมอันเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง ให้สอดคล้องกับหลักธรรมอาวาสสัปปายะความเป็นเอกลักษณ์ ความปลอดภัยของผู้เรียนเป็นสิ่งที่ผู้บริหารต้องให้ความสำคัญ

2. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้ ด้านโจรสัปปายะ สถานที่แห่งนั้นมีทางโจร ผู้นำองค์กรสถานศึกษาต้องคำนึงถึงความปลอดภัย ความสะดวกสบาย ความสวยงาม และความเหมาะสมของสถานที่ และสิ่งแวดล้อม ที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ และมีความสุขในการศึกษาแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง

3. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้ ด้านภัตตสัปปายะ การสนทนา พุดคุยการฟัง ผู้บริหารสถานศึกษาต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของบุคคล สถานที่ และเวลา ที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการพูดคุยที่มีประสิทธิภาพ และมีความสุข สิ่งสำคัญคือการนำเทคโนโลยีมาบูรณาการใช้ให้

เกิดประโยชน์จากการอธิบายของปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นผู้เชี่ยวชาญให้ความรู้แก่ผู้เรียนทั้ง 4 แห่งการเรียนรู้ รวมถึงให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดแสดงแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง เป็นต้น

4. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแห่งการเรียนรู้ ด้านบุคคลสัปปายะ บุคคลที่อยู่ร่วมกัน ผู้บริหารควรต้องมีความชำนาญเฉพาะด้าน และมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชา อันจะเป็นแบบอย่างในการจัดแห่งการเรียนรู้ทั้ง 4 ชนิด ทั้งแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง แห่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง แห่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง

5. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแห่งการเรียนรู้ ด้านโภชนสัปปายะ อาหารที่บริโภค ผู้บริหารสถานศึกษาควรพัฒนาแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริงด้วยการจัดทัศนศึกษาหรือจัดหาหนังสือ ตำรา ภาพถ่าย ภาพวาดที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง รวมถึงผู้เชี่ยวชาญศิลปพื้นบ้านซึ่งเป็นแห่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และขบวนแห่ พิธีกรรมอันเป็นแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง โดยต้องคำนึงถึงการบริโภคอาหารของผู้เรียนในขณะเรียนรู้ ความเหมาะสมของอาหาร บุคคล สถานที่ และเวลา ที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการรับประทานอาหารที่มีประสิทธิผล และมีความสุขกับการเจริญเติบโต การเรียนรู้ความสำคัญของอาหารของผู้เรียนเป็นสำคัญ

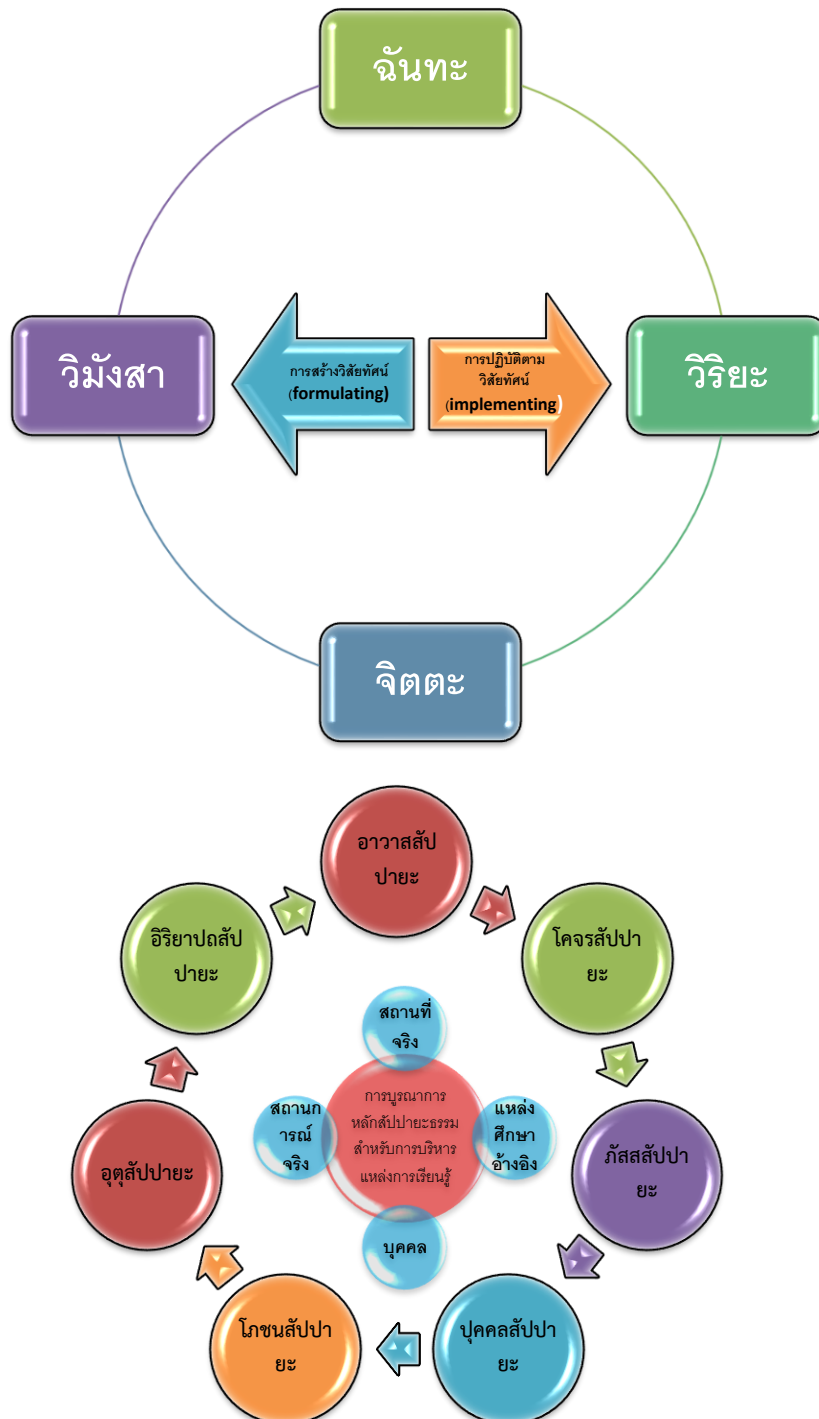
6. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแห่งการเรียนรู้ ด้านอุตุสัปปายะ ฤดูอันเป็นที่สบาย ผู้บริหารสถานศึกษาควรพัฒนาแห่งการเรียนรู้ทั้ง 4 ด้าน โดยเฉพาะการจัดแสดงแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง ควรให้สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพอากาศและธรรมชาติในแต่ละฤดูกาล ซึ่งอาจมีผลต่อสุขภาพ สุขภาพ และคุณภาพชีวิตของคน การเป็นอยู่อย่างสบายตามฤดู ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีความสุข

7. การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแห่งการเรียนรู้ ด้านอิริยาบถสัปปายะ อิริยาบถอันเป็นที่สบาย ในการศึกษาเรียนรู้แห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง แห่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง แห่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และแห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาพึงจัดให้เป็นระเบียบในอิริยาบถที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน

5. สรุป

แห่งการเรียนรู้ เป็นศูนย์ความรู้ข้อมูล ข่าวสาร สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัว ในรูปของบุคคล สื่อเทคโนโลยี ที่ตอบสนองการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ (Process of Learning)อันเป็นทรัพยากรที่ประกอบด้วย สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนเข้าไปศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจ และความชำนาญ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยตรงตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียนให้ดียิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในโลกปัจจุบันและอนาคต ประกอบด้วย 4 ชนิด คือ 1) แห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานที่จริง 2) แห่งการเรียนรู้ที่เป็นแหล่งศึกษาอ้างอิง 3) แห่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และ 4) แห่งการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง โดยนำมาบูรณาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ หลักสัปปายะธรรม คือ 1) อาวาสสัปปายะ ที่อยู่อาศัย 2) โจรสัปปายะ สถานที่แห่งนั้นมีทางโจร 3) ภัตสัปปายะ การสนทนา

พุดคฺยการฟ้ง 4) ปุคคฺลสัปปายะ บุคคฺลทึอยู่ร่วํกัน 5) โภชนสัปปายะ อาหารทึบริโภค 6) อุตฺตสัปปายะ ฤตุอัน
เป็นทึสบาย และ 7) อิริยาปถสัปปายะ อิริยาบทอันเป็นทึสบาย ย่อมนำบุคคฺลนั้ไปสู่การประพฤติปฏิบัติ การ
เรียนรู้อย่างแท้จริง ย่อมสามารถนำพาสถานศึกษาให้ก่อเกิดความเจริญรุ่งเรืองอย่างมั่งคั่งและยังยืนสืบไป ดัง
ภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การบูรณาการหลักสัปปายะธรรมสำหรับการบริหารแหล่งการเรียนรู้

เอกสารอ้างอิง

- ครรชิต พุทธ โกษา. (2554). *คู่มือการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- จิราภรณ์ ขยัน. (2558). การศึกษาบทบาทการนำแหล่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ของผู้บริหารโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1. *วารสารวิจัยและพัฒนาโดยองค์กร ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 10(3), 125 – 132.
- ปรีชา มาละวรรณโณ. (2552). *การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ในโรงเรียน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พระครูวินัยธมฺม ฐิตฺตโต. (ม.ป.ป.). *หลวงปู่มั่นเมตตาโปรดลูกหลานพระเวสสันดร! อัจฉริยะอำนาจจิต*. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2567, จาก <http://www.phenkhao.com/contents/377391>.
- พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน). (ม.ป.ป.). *สิ่งสัปปายะ-Luangta.Com*. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2567, จาก www.luangta.com/thamma/thamma_talk_text.php?ID=1046&CatID=3.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชญาณวิสุทธิโสภณ (ท่อน ญาณธโร). (ม.ป.ป.). *สัปปายะ คืออะไร-พระเครื่อง*. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2567, จาก <https://www.tumsrivichai.com>.
- วินัย หิรมเทศ. (2563). *กลยุทธ์การบริหารแหล่งการเรียนรู้ที่พึงประสงค์ของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 41*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- ศตวรรษ นิลประพัฒน์. (2558). *การนำเสนอรูปแบบการบริหารแหล่งเรียนรู้ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสระบุรีเขต 1 และเขต 2*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. (2554). *แหล่งการเรียนรู้เพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้และหลักสูตรสถานศึกษา 2554*. กรุงเทพมหานคร: เสริมสินทรัพย์พรสช.เพิ่ม.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (ม.ป.ป.). *สัมมนานิกาย-วัดอัมพวัน อ.พรหมบุรี จ.สิงห์บุรี*. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2567, จาก <https://www.amphawan.net>
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2560). *นโยบายสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปีงบประมาณ 2561*. กรุงเทพมหานคร: พรักหวานกราฟฟิค.
- อนุสรณ์ ขัติยะ. (2559). ข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ของโรงเรียนเทศบาล 2 บ้านใหม่ประกอบราษฎร์วิทยานุกูล. *วารสาร บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*. 9(19), 74.

อุทยานการเรียนรู้ TKPark. (ม.ป.ป.). ออกแบบการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 อย่างไรให้เหมาะกับผู้เรียน. สืบค้น
เมื่อ 6 มกราคม 2567, จาก https://www.tkpark.or.th/tha/articles_detail/1637488774552

อุทยานการเรียนรู้ TK park. (ม.ป.ป.). แนวคิดการจัดตั้งและดำเนินการอุทยานการเรียนรู้ TK park. สืบค้น
เมื่อ 6 มกราคม 2567, จาก <https://www.tkpark.or.th/tha/page/story>

Blaug. M.. (1971). *The Rate of return to Investment in Education Thailand*. Bangkok: National
Education Council.

Good. C.V.. (1973). *Dictionary of Education* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.